

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/32770> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Leeuwen, Maarten van

Title: Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken

Issue Date: 2015-04-16

Hoofdstuk 6

Slotbeschouwing

6.1 Inleiding

In dit proefschrift heb ik mij gericht op een specifieke vorm van stijlonderzoek, die ik heb gekarakteriseerd als ‘stijlanalyse op taalkundige grondslag’. Daaronder versta ik tekstanalyse die laat zien hoe formuleringskeuzes op het tekstuele ‘microniveau’ indrukken op het ‘macroniveau’ van een tekst als geheel kunnen verklaren. Deze vorm van stijlonderzoek kent in het Angelsaksisch taalgebied een rijke traditie, maar wordt in het Nederlandse onderzoek naar taalgebruik nog nauwelijks toegepast. Het algemene doel van dit proefschrift is te betogen en te demonstreren dat een taalkundig-stilistische benadering ook voor de analyse van Nederlandstalige teksten vruchtbaar is. De centrale vraag van deze studie luidt:

- Hoe kunnen op systematische wijze globale indrukken van een tekst worden verklaard door formuleringskeuzes op woord- en zinsniveau?

Voor het beantwoorden van deze vraag heb ik een methode voor stijlanalyse op taalkundige grondslag uitgewerkt, en toegepast op een drietal casussen. Daaruit is gebleken dat de analist zich in de praktijk van taalkundig-stilistisch onderzoek voor een viertal taken gesteld ziet:

- het vaststellen van een indruk op het macroniveau van een tekst;
- het identificeren van stilistische verschijnselen op het microniveau van een tekst;
- het kwantificeren van stilistische verschijnselen op het microniveau van een tekst;
- het leggen van verbanden tussen stilistische verschijnselen op microniveau en indrukken op macroniveau.

De volgorde waarin deze taken het pad van de analist kruisen, is niet in iedere stilistische analyse hetzelfde. Zo kan het vaststellen van een intersubjectieve indruk op macroniveau het startpunt voor de stijlanalyse vormen (zie hoofdstuk 3 en 4), maar dat hoeft niet (zie hoofdstuk 5). Evenzo kan het leggen van verbanden tussen micro- en macroniveau volgen op het kwantificeren van stilistische verschijnselen, maar er ook aan voorafgaan (zie paragraaf 2.3.1). Het

feit dat er in de praktijk van stijlanalyse variatie optreedt in de volgorde waarin genoemde taken worden uitgevoerd, neemt echter niet weg dat de analist bij een taalkundig-stilistische analyse vroeg of laat met elk van de vier genoemde taken te maken krijgt. Een antwoord op de centrale vraag van dit proefschrift impliceert dan ook een antwoord op de vraag hoe de analist bij het uitvoeren van deze taken het best te werk kan gaan.

Wat leert dit proefschrift nu over het uitvoeren van de vier genoemde taken? Waar loopt de analist in de praktijk tegenaan, en wat zijn de mogelijkheden en beperkingen van de in hoofdstuk 2 beschreven methodologische uitgangspunten? Deze vragen zal ik hieronder beantwoorden door de belangrijkste algemene bevindingen van mijn onderzoek op een rij te zetten.

6.2 Het vaststellen van een indruk op macroniveau

Het is in de linguïstische stilistiek niet ongebruikelijk dat de analist een eigen globale indruk van de te analyseren tekst formuleert, waarna hij op microniveau onderzoekt welke stilistische verschijnselen aan die eigen indruk bijdragen. Deze aanpak is niet onproblematisch: de kans bestaat dat de indruk op macroniveau een particuliere mening van de analist is die hij vervolgens met stilistische middelen uit de tekst bevestigt. Zoals ik in dit proefschrift heb gedemonstreerd, kan de analist dit probleem omzeilen door gebruik te maken van mediaoordelen. Hiermee kunnen indrukken op macroniveau worden voorzien van een *intersubjectieve* grondslag.

Wanneer de analist mediaoordelen kan vinden die specifiek gaan over de tekst die hij analyseert, dan kunnen deze zonder meer als onafhankelijke evidentie fungeren. Voor de analyse van parlementaire toespraken is echter gebleken dat veel oordelen een algemener karakter hebben: bij de meeste oordelen over politici valt niet goed te achterhalen op basis van welke teksten het oordeel precies is gebaseerd. De analyses in dit proefschrift laten zien dat ook dit soort globalere oordelen als onafhankelijke evidentie kunnen worden ingezet – mits de analist aannemelijk kan maken dat de oordelen (ook) van toepassing zijn op de tekst die het object van studie vormt. Bij parlementaire toespraken is dat bijvoorbeeld het geval wanneer de te analyseren toespraken veel media-aandacht genereerden. Het is dan niet onaannemelijk te veronderstellen dat algemene oordelen van opinievormers en politicologen die verschijnen in de periode na het moment waarop de toespraken zijn gehouden, (mede) tot stand zijn gekomen op basis van de te analyseren toespraken. Toespraken die veel media-aandacht genereren zijn immers bij uitstek momenten die bijdragen aan de beeldvorming van politici.

Het inzetten van mediaoordelen voor het bewerkstelligen van intersubjectiviteit op macroniveau kent een voor de hand liggende beperking. Deze aanpak werkt uiteraard alleen wanneer de analist relevante mediaoordelen

kan *vinden*, en dat zal in de praktijk lang niet altijd zo zijn. In dat geval kunnen andere, bewerklijker vormen van receptieonderzoek uitkomst bieden, zoals het afnemen van enquêtes of interviews. Mocht hiervoor in het onderzoek geen ruimte zijn, en de analist zich genoodzaakt zien om toch een *eigen* indruk op macroniveau te formuleren, dan kan het beste de werkwijze van Leech & Short (2007) en Anbeek & Verhagen (2001) worden nagevolgd. Voordat zij hun eigen indrukken op macroniveau poneren en overgaan tot de stilistische analyse, geven zij de te analyseren teksten integraal weer. Dat zorgt in elk geval voor transparantie: het biedt een kritisch lezer en beoordelaar de mogelijkheid om de geponeerde indrukken op macroniveau aan zijn eigen indrukken van de teksten te toetsen. Een demonstratie van deze aanpak kan ook in hoofdstuk 4 worden gevonden: als aanvulling op intersubjectieve oordelen over Pechtolds opstelling zijn ook een aantal uitspraken van Pechtold zelf weergegeven (zie paragraaf 4.3), waarbij ik heb betoogd dat Pechtold met die uitspraken bepaalde indrukken wekt (die in lijn zijn met de intersubjectieve mediaoordelen). De lezer kan deze indrukken van Pechtolds uitspraken aan zijn eigen bevindingen toetsen.

6.3 Het identificeren van stilistische verschijnselen

In dit proefschrift zijn tal van stilistische verschijnselen de revue gepasseerd waarvoor in de analyse van politiek taalgebruik tot op heden nauwelijks aandacht is geweest.¹⁸⁶ Dat is geen toeval, maar een direct gevolg van de methode die is gehanteerd om stilistische verschijnselen in een tekst te identificeren. Die methode kenmerkt zich door twee uitgangspunten: *werken met een checklist*, en *vergelijkend te werk gaan*.

Het werken met een checklist is vernieuwend. In de stilistiek is weliswaar meermalen voorgesteld om van een checklist gebruik te maken waarin tal van stijlmiddelen staan opgesomd, maar deze voorstellen hebben in de analysepraktijk nauwelijks navolging gekregen. Ik heb betoogd en gedemonstreerd dat dat onterecht is: het werken ermee (op de manier die is beschreven in paragraaf 2.3) zou meer navolging verdienen.

De meerwaarde van een checklist is gelegen in diens heuristische functie: de lijst helpt om stijlmiddelen op het spoor te komen die anders gemakkelijk over het hoofd zouden kunnen worden gezien. De analist wordt door de checklist ‘gedwongen’ om een grote *variatie* aan stijlmiddelen in de analyse te betrekken. Het belang daarvan wordt door de casus in hoofdstuk 4 gedemonstreerd. Stilistische studies waarin wordt onderzocht hoe politici zich opstellen tegenover anderen, zijn doorgaans gericht op keuzes op het terrein

¹⁸⁶ Zie voor een overzicht van de in hoofdstuk 3 en 4 behandelde stijlmiddelen respectievelijk Tabel 13 in paragraaf 3.4 en Tabel 28 in paragraaf 4.4.

van aanspreekvormen en/of voornaamwoorden. Maar zoals ik heb betoogd, zijn aanspreekvormen en voornaamwoorden slechts twee van *vele* stijlmiddelen die aan een meer of minder afstandelijke/nabije opstelling kunnen bijdragen. Het feit dat in hoofdstuk 4 ook allerlei andere stilistische keuzes aan het licht zijn gebracht, is een direct gevolg van de gehanteerde methode: in het werken met een checklist (op de wijze zoals die in paragraaf 2.3 is beschreven), ligt het analyseren van een grote variatie aan stijlmiddelen besloten.

Bovendien richt de checklist de aandacht van de analist als vanzelf ook op *grammaticaal*-stilistische verschijnselen. In de analyse van politiek taalgebruik bestaat voor dergelijke stijlmiddelen relatief weinig aandacht. Als er al aandacht is voor het terrein van de grammatica, dan blijven analyses vaak beperkt tot nominalisatie, passivering en transitiviteit (zie hoofdstuk 3). In dit proefschrift heb ik laten zien dat ook *andere* grammaticaal-stilistische verschijnselen, zoals zinscomplexiteit, informatie presenteren in subject-, complement- of toevoegingspositie, en het wel of niet gebruik van complementatie, de moeite van het analyseren waard zijn. Het systematisch langslopen van de checklist helpt om ook grammaticaal-stilistische verschijnselen te vinden: de lijst expliciteert dat stilistische verschijnselen zich op alle ‘niveaus’ van een tekst bevinden – inclusief dat van de grammatica.

De checklist is dus een belangrijk instrument voor het identificeren van stijlmiddelen; het werken ermee heeft meerwaarde. De lijst is echter geen panacee. Het systematisch langslopen van de checklist *verkleint* de kans dat relevante stijlmiddelen over het hoofd worden gezien, maar het neemt die kans niet volledig weg. Zo is de checklist niet uitputtend: een complete lijst zou een instrument opleveren dat in de analysepraktijk vanwege zijn lengte onhanteerbaar zou zijn (zie paragraaf 2.2.2). Het feit dat in hoofdstuk 3 en 4 ook stijlmiddelen zijn geïdentificeerd die niet in de checklist worden genoemd, maar die evengoed de moeite van het analyseren waard bleken, roept de vraag op of, en zo ja hoe, de balans tussen ‘stilistische rijkdom’ en ‘praktische toepasbaarheid’ van de gehanteerde checklist nog kan worden verbeterd. Dit is een punt voor vervolgonderzoek.

De casussen in dit proefschrift laten verder zien dat de analist bij het identificeren van stijlkenmerken van een tekst niet alleen gespist moet zijn op de *aanwezigheid* van stijlmiddelen, maar evenzeer op de *afwezigheid* ervan. Zo bleek in hoofdstuk 3 Wilders’ ‘heldere’ spreekstijl mede een gevolg te zijn van de afwezigheid van extensiverende bepalingen en complementconstructies. Evenzo bleek Wilders’ afstandelijke opstelling tegenover zijn collega’s mede het gevolg van het niet-aangaan van een directe dialoog, en kon de relatief grote afstand die Pechtold in acht nam ten opzichte van de mensen in het land onder meer worden teruggevoerd op het ontbreken van ‘veelzeggende details’ (zie hoofdstuk 4).

Stijl zit dus niet alleen in het *gebruik* van bepaalde stijlmiddelen, maar evenzeer in het *afzien* van bepaalde formuleringskeuzes. Om die reden is het van belang om bij het identificeren van stijlmiddelen niet alleen te werken met een checklist, maar ook *vergelijkend* te werk te gaan. De afwezigheid van extensiverende bepalingen en complementconstructies in Wilders' taalgebruik is aan het licht gekomen doordat deze stijlmiddelen in het taalgebruik van Vogelaar frequent aanwezig zijn, Wilders' niet-aangaan van een dialoog is opgemerkt doordat Pechtold dit juist wél veelvuldig doet, etc. Met andere woorden: de afwezigheid van stijlmiddelen in een tekst komt makkelijker aan het licht wanneer de analist die tekst met een andere vergelijkt. Die werkwijze verkleint, net als het systematisch langslopen van een checklist, de kans dat de analist relevante stijlmiddelen over het hoofd ziet.

6.4 Het kwantificeren van stilistische verschijnselen

Vergelijkend te werk gaan is ook nog om een andere reden waardevol. Het stelt de analist in staat om kwantitatieve gegevens te duiden in termen van relatief 'veel' of 'weinig': door een vergelijking te maken tussen teksten kan de relatieve frequentie van stilistische verschijnselen worden vastgesteld. Het vergelijkingspunt dat de analist kiest kan daarbij zowel synchroon (zie hoofdstuk 3 en 4), als diachroon (zie hoofdstuk 5) van aard zijn.

Voordat de analist frequentiegegevens in termen van relatief 'veel' of 'weinig' kan duiden, moet hij die frequentiegegevens *verzamelen*. In verwante disciplines als de stylometrie en genreonderzoek (zie paragraaf 1.2) wordt voor het in kaart brengen van tekstpatronen succesvol gebruik gemaakt van computerprogramma's die automatisch alle tokens van een woord, woordsoort of syntactische constructie uit een corpus kunnen halen.¹⁸⁷ Voor stijlonderzoek dat gericht is op het leggen van verbanden tussen micro- en macroniveau, is de waarde van dit soort computertools echter beperkt: bij de hier geschetste vorm van stijlonderzoek is het kwantificeren van stilistische verschijnselen voor een belangrijk deel handwerk.

Computationele middelen zijn geschikt voor het tellen van verschijnselen die op basis van vormelijke criteria kunnen worden onderscheiden, zoals 'zelfstandige naamwoorden' of 'complementconstructies'. Maar zoals dit proefschrift demonstreert, is de analist bij taalkundig-stilistisch onderzoek over het algemeen geïnteresseerd in specifiekere categorieën, die meestal *semantisch* van aard zijn. Hij wil bijvoorbeeld weten in hoeverre zelfstandige naamwoorden 'abstract' of 'concreet' zijn, of complementconstructies 'in de matrixzin uitdrukking geven aan het perspectief van de spreker', of verwijswwoorden

¹⁸⁷ Voor lexicale verschijnselen kunnen bijvoorbeeld *WMatrix* (Rayson 2009) of *Wordsmith* (Scott 2012) worden gebruikt; voor syntactische verschijnselen zijn zinsontledingsprogramma's als *Frog* (Van den Bosch, Busser, Daelemans e.a. 2007) en *Alpino* (Van Noord 2006) beschikbaar.

‘helder’ of ‘onhelder’ zijn, in hoeverre individuen worden opgevoerd ‘als representatief voor een grotere groep’, etc. Dergelijke categorieën kunnen niet automatisch door een computerprogramma worden geteld, omdat bij het in kaart brengen van dergelijke categorieën interpretatie komt kijken. Zo bleek in hoofdstuk 5 dat de vraag of de matrixzin van complementconstructies het perspectief van de spreker bevat, deels op basis van de zinscontext te moeten worden beantwoord. Een dergelijk voorbeeld demonstreert dat het kwantificeren van stijlmiddelen vaak ook een kwalitatieve analysecomponent kent.

6.5 Het leggen van verbanden tussen micro- en macroniveau

In de taalkundig-stilistische benadering ligt besloten dat de analist causale verbanden legt tussen de aan- of afwezigheid van stilistische middelen op microniveau en een globale indruk op macroniveau op basis van *taalkundige analyse* (zie ook hoofdstuk 1). Deze claims over (veronderstelde) effecten van formuleringskeuzes hebben een empirische basis: de analist baseert zich op introspectie van competente¹⁸⁸ taalgebruikers, niet in de zin van de eigen individuele intuïtie, maar in de zin van consensus tussen taalgebruikers over de werking van stijlmiddelen. Het zijn dus gedeelde, *intersubjectieve* intuïties over de functie van stijlmiddelen waarop de analist zich bij het duiden van formuleringskeuzes beroept.

De empirische claims over effecten van formuleringskeuzes zoals die bij taalkundig-stilistische analyse worden gedaan, zouden in vervolgonderzoek op twee manieren kunnen worden aangevuld. Ten eerste zou het waardevol zijn om uitgebreider corpus-analytisch onderzoek te verrichten. Kunnen, bijvoorbeeld, ook in andere teksten die op macroniveau de indruk wekken ‘wollig’ te zijn, de stijlmiddelen worden aangetroffen die in hoofdstuk 3 bij analyse van Vogelaars toespraak zijn behandeld? En kunnen ook in andere teksten van Wilders waarvan op onafhankelijke gronden kan worden vastgesteld dat ze afstand tot de Haagse politiek in de hand werken, de stijlmiddelen uit hoofdstuk 4 worden aangetroffen? Als dat niet of weinig het geval blijkt, kan dat aanleiding zijn tot nieuwe theorievorming en/of hernieuwde analyse van zowel de hier behandelde toespraken als die andere teksten. Als het wel het geval blijkt, zou dat verdere, ‘convergerende’ evidentie vormen voor de claims die in dit proefschrift over de werking van formuleringskeuzes zijn gedaan.

Een tweede waardevolle aanvulling op de taalkundig-stilistische benadering is uiteraard experimenteel onderzoek. Kunnen de claims over effecten van formuleringskeuzes in vervolgonderzoek ook experimenteel worden

¹⁸⁸ D.w.z. volwassen, geestelijk gezond, en zo nodig met voldoende achtergrondkennis om de inhoud van de teksten waar het om gaat, te kunnen begrijpen.

vastgesteld? Aan groepen proefpersonen verschillende tekstversies voorleggen die enkel variëren in het gebruik van het te onderzoeken stilistische verschijnsel, is daarvoor de aangewezen weg (vgl. het in paragraaf 1.1 aangehaalde experiment van Fausey & Boroditsky 2010). Mutatis mutandis geldt hier hetzelfde als wat hierboven is gezegd over de consequenties van al dan niet convergeren van deze evidentie met andere. Vervolgens zou er ook kunnen worden nagedacht over manieren om effecten van *combinaties* van stijlmiddelen te toetsen.¹⁸⁹ Zoals ik in dit proefschrift heb beargumenteerd, is de wijze waarop indrukken op macroniveau tot stand komen immers complex van aard: indrukken op macroniveau zijn het resultaat van de gezamenlijke inzet van *tal* van stijlmiddelen, en van het *samenspel* tussen die middelen. De noodzaak om in een experiment zoveel mogelijk factoren constant te houden brengt een beperking met zich mee waar de intersubjectieve-introspectie-methode geen last van heeft. Ook daarom vormt die laatste een belangrijke en onmisbare component van het palet aan empirische methoden in stilistisch onderzoek.

6.6 Tot besluit

In deze dissertatie heb ik betoogd en gedemonstreerd dat een taalkundig-stilistische benadering vruchtbaar is voor de analyse van Nederlandstalige teksten. Dat heb ik gedaan aan de hand van parlementaire toespraken van Geert Wilders, Ella Vogelaar en Alexander Pechtold. Hoewel er aan de keuze voor juist deze toespraken meerdere redenen ten grondslag lagen, hadden in principe ook *andere* teksten, uit andere genres, kunnen worden gebruikt. Of het nu gaat om nieuwsberichten, persverklaringen, slechtnieuwsbrieven, advertentieteksten, etc.: al dit soort teksten wekken op macroniveau bepaalde indrukken die als uitgangspunt kunnen worden genomen voor taalkundig-stilistisch onderzoek (vgl. de in hoofdstuk 3 en 4 gehanteerde aanpak). En bij al dit soort teksten roept het denkbaar systematisch gebruik van bepaalde stijlmiddelen op microniveau de vraag op welk (verondersteld) effect dat gebruik op macroniveau heeft (vgl. hoofdstuk 5). Dit proefschrift laat zien hoe dergelijke verbanden tussen micro- en macroniveau op een systematische manier kunnen worden gelegd.

¹⁸⁹ Dit type experimenteel onderzoek staat nog in de kinderschoenen. Mogelijkheden ertoe worden momenteel wel verkend – bijvoorbeeld in het VENI-project getiteld ‘Figurative Framing: How metaphor, hyperbole, and irony shape public discourse’ dat Christian Burgers uitvoert aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

